

Cercul deschis al suferinței în romanul „Cartea șoaptelor” de Varujan Vosganian

Drd. Maria EPATOV
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Abstract: *The novel Cartea șoaptelor brings to the attention one of the unresolved problems of History - the Armenian genocide. Our paper aims to analyze the collective portrait of suffering, by highlighting the relationship between the personal histories of Armenians portrayed in the novel and the Great History. How do personal stories contribute to the humanization of suffering? What are the resources that the writer can turn to outline a map of suffering? Our intention is to highlight the narrative strategies used by Varujan Vosganian to highlight the need for ethical responsibility of the writer. We also want to underline the repercussions of the great drama of the Armenian people in the identity construction of the writer, the one who gives voice to suffering so that history does not repeat itself.*

Keywords: *Varujan Vosganian, Cartea șoaptelor, Suffering, Responsibility, Identity*

Deși este unul dintre cei mai cunoscuți scriitori români în străinătate, grație romanului *Cartea șoaptelor* (2009), fiind și premiat în spațiul literar românesc, numele lui Varujan Vosganian lipsește din istoriile literare recente; nici Nicolae Manolescu, alături de care conduce Uniunea Scriitorilor, ca vicepreședinte, încă din 2005, nici Alex Ștefănescu, nici Mihai Iovănel, cu a sa *Istorie a literaturii române contemporane 1990-2020* (2021) nu îl menționează pe Varujan Vosganian. Singurele repere critice se rezumă la presa literară, demersul cercetătorului fiind facilitat de existența site-ului carteasoaptelor.ro, unde se regăsește dosarul de presă al publicațiilor scriitorului. Iată cum Varujan Vosganian se folosește de beneficiile globalizării și ale tehnologiei, inițiativa sa fiind lăudabilă, constituind, prin adunarea la un loc a recenziilor cărții sale, o piatră de temelie în calea uitării, în deplin acord cu esența scrierilor sale, în care rostul scriitorului este de a salva Memoria din calea Istoriei.

Publicarea în 2009 a volumului *Cartea șoaptelor* readuce în prim-plan cultural numele lui Varujan Vosganian. Fără a-și ascunde niciodată identitatea etnică minoritară, scriitorul creează un text care se găsește la granița dintre *document* și *manifest*. Romanul deschide una dintre rănile nevindecate ale istoriei, cea a genocidului armean din 1915, dar valoarea sa incontestabilă

rezidă în redarea tragediei care a determinat destinul armenilor în cheie universală. Altfel spus, cartea lui Vosgianian nu vine să arunce vina asupra celor care i-au făcut poporul să sufere, nu vine nici să ceară socoteală de la cei care au tăcut, fiind complici la marea tragedie a armenilor; *Cartea șoaptelor*, dincolo de încastrarea suferinței în cuvinte, pentru a nu fi niciodată uitată și, deci, niciodată repetată, devine un manifest pentru empatie, fără de care tragediile încă mai sunt posibile. Aspectele istorice ale textului nu sunt de neglijat, mai ales pentru cititorul român, prea puțin familiarizat cu istoria armenilor – și în asta constă valoarea documentară a textului, care devine, sub pretextul literaturii, o pledoarie pentru a cunoaște realitatea celor de lângă noi. Dar trecerea în revistă a evenimentelor ultimului secol este un prilej și pentru scriitor de a analiza *ce a fost*, pentru a înțelege *ce a devenit*, întrucât prezentul este modelat de trecut, amprenta acestuia neputând fi ștearsă din ADN-ul armenilor. Să fie oare tragedia armenilor singulară și, deci, supusă uitării? Miza romanului este să demonstreze că orice tragedie trebuie păstrată în memorie, uitarea nivelând procesele de conștiință, reducându-le, permițând ca noi orori să aibă loc. Bătălia cea mare a cuvintelor se dă între *uitare* și *memorie*, iar Vosgianian este conștient de rolul important al scriitorului, cel care trebuie să treacă de granițele uitării și să păstreze mereu vie amintirea. Dincolo de valențele estetice, romanul trebuie să aibă o componentă etică asumată, pentru că scriitorul se află în slujba memoriei; paginile romanului pledează pentru refacerea unei *minime moralia* care să reechilibreze un secol al sângelui risipit în genociduri și războaie.

Cartea șoaptelor are, incontestabil, valoare documentară pentru cititorul care vrea să cunoască istoria armenilor, dar și pe cea a ultimei sute de ani. Felul interesant în care Vosgianian alege să înfățișeze tabloul istoric reflectă o profundă înțelegere a psihologiei umane: umanizarea istoriei este cea care activează memoria, prin urmare, scriitorul optează pentru a prezenta povești de viață care recrează momentele istorice ale ultimului secol și nu numai, fiecare dintre personajele prezentate fiind frânturi din identitatea personalului colectiv – armenii.

Istoricul familiei sale este un bun prilej pentru o călătorie în timp care personalizează aspectul documentar al textului. Cum este cunoscut faptul că oamenii sunt fascinați de povești, Vosgianian se folosește de acestea pentru a aduce în fața cititorului pagini de istorie trăită, nu doar consemnată sec în acte. Familia mamei are o poveste desprinsă parcă din basme: originară din Persia, Tabrizul de azi, în nordul Iranului, trăgându-se dintr-un prinț, de unde și etimologia numelui Melichian, „Melic” însemnând „prinț”, se strămută în zona Karabaghului și, mai apoi, în Erzerum, întemeind o așezare cu numele de Zakar. În timp, familia se mută mai aproape de Constantinopol, unde străbunicul David Melichian absolvă Robert College, devenind, mai apoi conducătorul ținutului, ceea ce nu contează în anul 1915, când este ucis de ieniceri, iar familia fuge pentru a scăpa de moarte, singurul supraviețuitor

fiind Setrak, bunicul autorului. Istoria tragică a familiei Melichian, din cei cinci frați supraviețuind doar Setrak, este, la scară mică, istoria armenilor din Imperiul Otoman, uciși fără cea mai mică urmă de îndurare în zilele aprige ale anului 1915. Supraviețuirea lui Setrak stă sub semnul miracolului, căpetenia de ieniceri lăsându-l în viață în semn de trufie: „Tu ai să trăiești! Ești destul de mare ca să înțelegi. Să spui la toți ai tăi cine sunt eu și ce ți-am făcut, ție și neamului tău!” [Vosganian, 2017: 22]. Ce fel de supraviețuire e cea sub imperiul unei constante amenințări? Ce fel de viață își mai poate construi Setrak, știind că, în orice clipă, ar putea dispărea în neant, precum toți ceilalți membri ai familiei sale? Și, nu în cele din urmă, cum să rămâi unul dintre puținii supraviețuitori ai neamului tău? Acesta este „glasul sângelui sau blestemul sângelui” [Vosganian, 2017: 23], despre care deseori bunicul Setrak îi vorbește naratorului. Acesta este acea vină a supraviețuitorului, o constantă a celor care au scăpat, ca prin miracol, din ghearele genocidului sau ale Holocaustului. Ca într-o poveste incredibilă, Setrak este găsit în Odessa de niște veri, care îl aduc la Craiova, unde se va stabili și își va face o familie, fiica sa Elisabeta fiind mama autorului. Vicesitudinile existenței nu se încheie aici pentru Setrak; fiind apatrid, posesor al unui pașaport Nansen, obține cu greu dreptul de a practica comerț. Când lucrurile păreau a se stabili pe un făgaș al normalității, schimbarea de regim din perioada interbelică și mai apoi din cea postbelică îl afectează pe Setrak, care, din nou, pierde tot și trebuie să o ia de la capăt: „Niște legionari l-au crezut evreu și, în timpul rebeliunii, era cât pe ce să-i dea foc la prăvălii. Comuniștii i-au luat tot și abia a scăpat de pușcărie” [Vosganian, 2017: 25], ajungând să ducă o viață simplă în Craiova: „Acum, toți laolaltă, comunist, legionar, comerciant și proletar, jucau tabinet, discutau despre medicamente și despre vreme. Acesta era modul lor de a se împăca, peste ani, cu istoria” [Vosganian, 2017: 26].

Familia tatălui se trage din Adana, unde Kevork Vosganian, străbunicul autorului, era un om important. Odată cu genocidul, pentru a supraviețui, familia fuge, lăsând în urmă tot ceea ce aveau, tot astfel precum procedează și familia bunicii Arșaluis, din Istanbul, ajungând, în cele din urmă la Galați. Povestea căsătoriei lui Garabet cu Arșaluis ține tot de retorica basmului: căsătoria celor doi este mijlocită de părintele Ignadios, care are o listă ce presupune o anume ordine a întemeierii de noi familii. Inițial, Arșaluis crede că se va căsători cu David, fratele mai mare a lui Garabet, și se preface bolnavă, pentru a scăpa. Când află că mirele este, de fapt, Garabet, se bucură, dar acesta fuge să-și ia rămas bun de la iubita din Bulgaria. În cele din urmă, cei doi se căsătoresc, fiul lor, Bergi, fiind tatăl autorului. Fascinația bunicului Garabet pentru oglinzi rămâne întipărită în memoria naratorului; oglinzile sunt cele care, reflectând lumea, distorsionează adevărul, realitatea, tot astfel precum, cărțile de istorie consemnează doar punctul de vedere al învingătorilor, lăsând deoparte povestea celor învinși. „Cea mai teribilă armă împotriva oglinzilor este memoria” [Vosganian, 2017: 59], afirmă Garabet; amintirile supraviețuitorilor vin să

(re)scrie, peste timp, pagini de istorie nicidecum consemnate, armenii fiind mult prea ocupați să supraviețuiască, pentru a se putea opri din fuga din calea morții.

Cititorului i se propune un joc de a realcătuși, din paginile romanului, istoria armenilor, căci ascultând de glasul sângelui, Vosgianian nu ține cont de reperele spațio-temporale clasice. Singurul indiciu pe care îl primește este cel al portretelor, fiecare personaj fiind atent selectat pentru a întruchipa o ipostază definitorie pentru spiritul poporului armean. Fiecare dintre poveștile personajelor care dezvoltă fire narative adiacente conține o felie de istorie. Astfel, cititorul interesat trebuie să desfășoare o muncă de reorganizare cronologică a evenimentelor, pe baza poveștilor unor armeni, dacă este interesat de partea documentară a textului.

Masacrele armenilor din Imperiul Otoman încep în Trabizonda la sfârșitul secolului al XIX-lea, din timpul domniei sultanului Abdul Hamid, culminând în 24 aprilie când, la Istanbul, sunt arestați cei mai de seamă armeni și împușcați, iar familiile lor deportate pe lungul drum al deșertului sirian. Pentru a transforma cifrele în ființe, umanizând, astfel, istoria, Vosgianian prezintă poveste lui Yusuf, despre care vom descoperi că este, de fapt, nașul său Sahag Șeitanean. Povestea lui Yusuf este cea a *supraviețuitorului, a martorului direct*. Convenția epicizării destinului lui Yusuf îl așază, până în finalul cărții, sub semnul secretului, pentru că experiența sa este mult prea dramatică; existența sa depășește sfera ficționalizării, reprezentând doar una dintre cele aproape două milioane de destine care alcătuiesc harta însângerată a genocidului: „De la Mamura până la Deir-ez-Zor, pe o distanță de peste trei sute de kilometri, un popor între a parcurs cele șapte cercuri, adică drumul inițierii pentru moarte” [Vosgianian, 2017: 332]. Cele șapte cercuri reprezintă punctele de oprire ale convoaielor care, în anul 1915, au traversat deșertul sirian, lăsând în urmă munți de oase, de visuri, de destine: Mamura, Ishahiye, Bab, Meskene, Dipsi, Rakka, Deir-ez-Zor. Nume adânc săpate în memoria colectivă a armenilor, deși se află în dunele de nisip care acoperă, precum uitarea, oaselor unor morți fără morminte. Povestea lui Yusuf este cea a supraviețuirii prin aculturație forțată. Dar până să devină Yusuf, el este Sahag Șeitanean, un băiat care, alături de bunica, cei doi părinți și sora mai mică, pășește prin nisipul fierbinte al deșertului pe drumul, pentru mulți, al neființei: „Din cauza osteneții, frigului, foamei, jafurilor și măcelurilor, din cei aproape un milion și jumătate de oameni deportați, jumătate de milion au murit înainte de a ajunge la marginea primului cerc” [Vosgianian, 2017: 334]. Cifre groaznice, care desemnează experiențe groaznice, inumane. Relatarea călătoriei lui Yusuf se face pe un ton al amintirilor, care sapă în memoria colectivă urme de neacoperit. Nu e un ton plângăcios, de lamentație, ci unul calm, care caută să facă să vibreze o coardă ascunsă a sufletului uman. Descrierile devin, pe cât de crunte, pe atât de emoționante; Vosgianian pare să fi găsit echilibrul între durere și adevăr: „Convoaiele abandonate, lipsite de apărare, în majoritate femei și copii, risipindu-se pe câmp, căutându-și fiecare

scăparea, fără să știe că, abia atunci când izbutește să se desprindă de mulțime, devine prada cea mai sigură pentru călăreții puși pe jaf și măcel” [Vosganian, 2017: 336], „Cum foametea și dizenteria au făcut, în acele luni de toamnă, în tabăra de la Islahiye, peste 60.000 de mii de victime, comandantul ordonă ca morții să fie lăsați la marginea taberei două-trei zile, înainte de a fi îngropați. Căci, rămânând în bătaia vântului, morții se uscau și se subțiau, ocupând mai puțin loc; astfel, gropile comune deveneau mai încăpătoare” [Vosganian, 2017: 337], „Erau călcați în picioare de către cei din spate și carnea lor era amestecată, ca într-un aluat negru, și acoperită de noroiul drumurilor” [Vosganian, 2017: 339], „Ca de fiecare dată, soldații priviră nepăsători, primind cu bunăvoință ajutorul pe care, ca și în alte dăți, cetele de războinici îl dădeau foametei, dizenteriei și tifosului” [Vosganian, 2017: 343], „Apoi i-au smuls, pur și simplu, din zăpadă, ca pe niște trunchiuri cu rădăcinile putrezite, spunându-și că pământul s-o fi săturat de atâția morți și pe aceștia s-a hotărât să-i lase să moară în picioare” [Vosganian, 2017: 345]. Imagini apocaliptice, desprinse parcă dintr-un coșmar, dar trăite de armenii deportați în 1915: „Manuscrisele care au rămas din spațiul celor șapte cercuri ale morții s-au scris pe drumurile deportării, oriunde se putea găsi o bucată de lemn, o bornă kilometrică, un trunchi cu scoarța moale, un zid” [Vosganian, 2017: 352]. Pentru a-i oferi o șansă mai bună de a scăpa din infernul convoaielor, mama lui Sahag hotărâște ca băiatul să devină curier, funcție care presupunea expunerea la primejdii, în schimbul comunicării între convoaiele de deportați. Comunicarea se făcea prin scrierea prin scrijelire pe pielea curierilor a mesajelor de transmis. Răsplata pentru aceste misiuni periculoase era „un căuș de apă și un pumn de bulghur” [Vosganian, 2017: 354], hrană insuficientă, dar care însemna, totuși, o șansă la viață. La Rakka chinul deportaților atinge apogeul: slăbiți, înfometați, lipsiți de speranță. Scriitorul se oprește în acest moment al relatării pentru a realiza o conexiune cu marea tragedie a evreilor, survenită la doar 25 de ani de la masacrele armenilor: „De la convoaiele duse în locuri izolate și ușor de împresurat, pentru a fi măcelărite, și de la lagărele de concentrare până la moartea prin împușcare, înfometare, scufundare în apă înghețată ori arderea de vii a muribunzilor, toate mijloacele folosite pentru uciderea armenilor, pe drumurile Anatoliei, de la Constantinopol și până la Deir-ez-Zor și Mosul, au fost utilizate mai târziu de naziști împotriva evreilor” [Vosganian, 2017: 356]. Spre deosebire de evreii care purtau numere în lagărele de concentrare, rămânând, astfel, o evidență a morții lor, armenii care au murit în convoaiele morții nu au apucat să mai fie numărați: „Nu există familie de armeni, pe lumea aceasta, care să nu fi avut pe cineva dispărut, ca într-o bulboană, în cercurile morții. Te poți ruga așadar pe marginea fiecărei gropi comune cu gândul că acolo se află cineva care a aparținut familiei tale” [Vosganian, 2017: 357]; e și acesta un fel de a număra morții, mai puțin precis, dar nu mai puțin dureros. Deumanizarea deportaților e mai cruntă decât foamea, setea, durerea, pentru că acest proces presupune decădere din umanitate, încălcare a demnității umane, reificare.

Adică aneantizare: „pentru soldați, deținuții erau cu totul lipsiți de chip și chiar de însușiri omenеști” [Vosgianian, 2017: 359], căci cum altfel s-ar putea explica atâta violență? „Drumul convoaielor a însemnat, mai degrabă, o așteptare a morții” [Vosgianian, 2017: 365], notează scriitorul, continuând pe un ton de amară ironie: „În ciuda tuturor prilejurilor care li se oferiseră din belșug, câteva sute de mii de deportați se încăpățânaseră să trăiască. Sau, mai degrabă, uitaseră, pur și simplu, să moară” [Vosgianian, 2017: 367]. Pentru a-și salva fiul, Hermine, mama lui Sahag, îl dă unor arabi beduini, pecetluindu-i destinul, transformându-l în Yusuf, dar scăpându-l de la moarte. Ce fel de existență mai e posibilă, oare, pentru micul Sahag/ Yusuf? Devenit copil al deșertului, băiatul învață, de parcă nu ar fi cunoscut-o deja, răbdarea, calitate cu care armenii au rezistat prin vicisitudinile Istoriei. Yusuf reușește să fugă, în cele din urmă, din tabăra beduinilor, redevenind Sahag doar atunci când reface, după ani, în sens invers drumul convoaielor, căutând, parcă, o certitudine a existenței sale, ascunsă între dunele de nisip. În ciuda experiențelor apocaliptice trăite, povestea lui Yusuf este una de succes – băiatul a supraviețuit și duce mai departe povestea neamului său, biruind, astfel, uitarea.

Povestea lui Misak Torlakian este una a *răzbunării*. Copilăria sa începe sub semnul masacrelor comandate de sultanul Abdul Hamid în 1895, culminând cu episodul arderii satului său natal din Trabizonda, pe fondul măcelurilor și al jafurilor organizate de turci: „masacrele au început, spun mărturiile, pe 8 octombrie, la orele unsprezece, în sunetul trâmbițelor” [Vosgianian, 2017: 230]. Existența lui Misak stă sub semnul sângelui. „la vârsta la care alți copii își apleacă privirile asupra cărților de școală, Misak Torlakian asista la primele execuții hotărâte de justiția revoluționarilor armeni” [Vosgianian, 2017: 231]. Nu e de mirare, așadar, că întregul său destin va fi subsumat sângelui, Misak Torlakian devenind o întrupare a spiritului vindicativ: „crescut în mijlocul justițiarilor, decide să devină el însuși un justițiar” [Vosgianian, 2017: 233]. El își propune să-l ucidă pe Enver Pașa care, în calitate de comandant al armatei și ministru al Apărării, este unul dintre responsabilii pentru genocidul armenilor. Dacă supraviețuitorii convoaielor își căutau familiile risipite prin lume, „un popor căutându-se unii pe alții” [Vosgianian, 2017: 238], Misak îl căuta pe Enver Pașa, în drumul său descoperind și alți părtași la crima împotriva poporului armean: valiul Djemal Azmi, azerul Bahbud Khan Djivanșir, fără a-și îndeplini, însă, misiunea. Sentința Curții Martiale din 5 iulie 1919 îi condamnă la moarte pe conducătorii Ittihadului: „Talaat Pașa, fost mare vizir, Enver Pașa, fost ministru de Război, Djemal Pașa, fost ministru al Marinei, și dr. Nazîm, fost ministru al Educației și creatorul Organizațiilor speciale” [Vosgianian, 2017: 241]. Dar cum această sentință nu va fi pusă niciodată în aplicare, armenii insuflați cu spirit vindicativ se reunesc în gruparea Nemesis și hotărăsc să pună ei înșiși sentințele în aplicare. Numele răzbnătorilor se regăsesc într-un caiet păstrat cu sfințenie de Sahag Șeitaniian, fiind citite și înțelese cu adevărat de către narator după mulți ani: „Talaat Pașa – 15 martie, Berlin – Soghomon Tehlirian.

Said Haim Paşa – 6 decembrie 1921, Berlin – Arşavir Şiraghian. Djemal Paşa – 25 iunie 1922, Tiflis – Stepan Dzaghghian. Behaeddin Şakir – 17 aprilie 1922, Berlin – Aram Yerganian/ Arşavir Şiraghian. Djemal Azmi – 17 aprilie 1922, Berlin – Aram Yerganian/ Arşavir Şiraghian. Fath Ali Khan Khoiski – 19 iunie 1920 – Aram Yerganian. Bahbud Khan Djivanşir – 18 iulie 1921, Constantinopol – Misak Torlakian” [Vosganian, 2017: 243]. Lista numelor și a datelor reflectă raportul dintre călăi și victime, precum și felul în care victimele devin călăi, executând sentința condamnării la moarte a celor care au orchestrat moartea armenilor prin genocid. E o listă a responsabilității și a vinei, niciodată recunoscute de turci. Purtat de valurile Istoriei, Misak Torlakian ajunge în România, unde rămâne peste două decenii. Destinul său este un prilej pentru Vosganian pentru a explica, prin fapte concrete, situația incertă a armenilor de după genocid, rămași fără țară; Misak primește de la consulul armean din București un certificat de etnie, care atestă că „aparține unui popor fără patrie” [Vosganian, 2017: 417], validând oficial dispariția oricărui reper spațial care să primească numele de „acasă” pentru armeni. Povestea lui Torlakian este un prilej pentru narator să insereze episodul sosirii vasului care aduce copiii supraviețuitori ai genocidului în portul de la Constanța. Misak își caută fratele rămas în urmă, Calust, sperând să-l găsească printre „cei patru sute de copii scăpați din cercurile morții și risipiți prin orfelinate” [Vosganian, 2017: 426]. Copii fără nume sau cu nume de împrumut. Copii fără familii, fără sprijin, fără identitate. Prin mijlocirea lui Armenag Manisalian, președinte al Uniunii Armenilor din România, cei patru sute de copii vor ajunge la Strunga, în județul Iași, unde Manisalian a organizat un orfelinat într-un vechi conac părăsit. De aici, copiii se vor răspândi în lumea întregă, fiind recuperați de membri ai familiilor, supraviețuitori ai genocidului. Povestea lui Misak se leagă și de cea a legendarului general Dro, Drastamat Kanayan, speranța armenilor în realizarea unei republici independente. Eliberat din lagărele sovietice, general Dro ajunge, în 1924, în România. „Turcii ne-au ucis trupurile, iar bolșevicii ne ucid sufletele” [Vosganian, 2017: 433] sunt vorbele generalului, eroul de la Sardarapat, făptuitorul primei republici armene din 1918, prin care cercul suferinței rămâne deschis. Iluzia puterii de a schimba situația geopolitică îl animă pe general să strângă în jurul său un veritabil guvern armean în exil: „Se numărau, printre ei, membri ai fostelor guverne ale Armeniei: Hovhannes Kaciaznuni, cel dintâi prim-ministru, Sarkis Araradian, fost ministru al Finanțelor și al Comerțului, Kevork Hazarian, ministru al Educației, Hovhannes Devegian, primul secretar al Consiliului, Abraham Kiulghandarian, ministru al Comunicațiilor și al Justiției” [Vosganian, 2017: 444]. Într-o încercare disperată de a obține independența Armeniei, căzută în 1919 în ghearele Uniunii Sovietice, generalul Dro înființează Legiunea armeană, forjând o alianță dezastruoasă cu nemții: „Legiunea armeană nu a îngroșat nici rândurile prizonierilor, nici pe ale răniților, ea a trecut direct în rândurile morților” [Vosganian, 2017: 444]. Parașutați în spatele armatei sovietice, pe

frontul de la Leningrad, ei nu au avut nicio șansă, fiind mitraliați fără milă. Strategia armatei germane a scos la înaintare pe cei demult condamnați la pieire, iar armenii, însetați de promisiunea independenței, au acceptat pactul cu diavolul, fără să știe că sacrificiul lor va fi în van. Amestec de ideal și încăpățănare, generalul Dro rămâne una dintre figurile eroice ale armenilor, chiar dacă, uneori, a jucat de partea greșită a Istoriei.

Povestea lui Micael Noradunghian este una a visării. Membru al unei familii marcante în Imperiul Otoman, unchiul său fiind ministru al Afacerilor Externe în vremea Junilor Turci, Micael mason, fiind membru fondator al Supremului Consiliu al Turciei. Presimțind parcă ceea ce avea să urmeze, Micael pleacă în 1915 la Paris, ajungând, în 1920 în România. Prin ce se remarcă povestea sa? Micael este un *idealist*, care crede că soluția pentru asigurarea păcii este rescrierea frontierelor. El privește lucrurile la nivel macro, înțelegând că Armenia nu va putea fi liberă decât atunci când întreaga lume va fi liberă. O viziune pacifistă, mult prea îndepărtată de ceea ce avea să vină. Planul său era ca România să devină „cel de-al patruzeci și nouălea membru al Statelor Unite ale Americii” [Vosganian, 2017: 387], America fiind spațiul deplinei libertăți. Comentariul lui Vosganian e un amestec de umor și ironie: „ideea putea părea cel puțin năstrușnică, dacă nu de-a dreptul țicnită într-o Românie francofonă, având proprii eroi și nemaiîntâlnind până atunci în istoria sa americani decât în filme” [Vosganian, 2017: 387]. În planul nebunesc al lui Micael se întrevede speranța care anima sufletele tuturor celor care, sătui de război, alcătuiseră o imagine mesianică a americanilor, pe care aceștia nu au confirmat-o niciodată. Când planul său a eșuat, Micael nu a căzut pradă disperării, pentru că a înțeles că ar trebui să gândească la scară și mai mare; astfel, a conceput un nou plan, în care întreaga Europă să se alipească Statelor Unite ale Americii. Din nou, un plan nebunesc, pentru că Micael face parte din categoria „visătorilor fără leac” [Vosganian, 2017: 389]. Dar oare e chiar atât de nebunesc planul său? Sau poate că, fără să știe, Micael a întrevăzut, prin planurile sale, realitatea globalizantă a zilelor noastre, în care granițele formale nu se mai suprapun celor economice sau spirituale. Pentru a da corporalitate planurilor sale, Micael a făcut hărți care să confirme ideile sale și cu acestea drept dovadă și-a încercat norocul la Legația americană de la București, unde a aflat că zarurile au fost demult aruncate: „potrivit înțelegerii marilor puteri, România a intrat în sfera de influență sovietică” [Vosganian, 2017: 390]. Povestea hărților lui Micael ar putea fi amuzantă, dar efectul comic eșuează, fiind umbrit de realitatea cruntă a comunismului. Utopia poveștii sale demonstrează că, uneori, retragerea în iluzie atenuază din șocurile realității, dar nu poate fi o formă de salvare.

Povestea lui Hartin Fringhian este una a mării și decăderii. Născut în Anatolia, în Erzerum, în 1873, el fuge în 1914 de înrolarea în armata turcă, fără să știe că tocmai această fugă îi va salva viața. Ajunge la Constanța, fără mulți bani, dar reușește, grație spiritului antreprenorial dezvoltat, săpat în AND-ul

armenilor, să deschidă o dugheană unde vinde cafea și mirodenii, dezvoltând, în cele din urmă, o afacere prosperă cu zahăr, care îl va transforma în unul dintre cei mai bogați oameni din Constanța. La venirea la putere a comuniștilor, averea sa consta în fabrici de zahăr, bani și bijuterii păstrate într-un seif al Băncii Comerciale Române. Prin ce se remarcă povestea lui Fringhian? Armeanul, prevăzător ca toți cei din neamul său, și-a făcut testamentul în 1938, cerând ca bunurile sale să fie administrate de o fundație. Longeviv, Fringhian înființează el însuși această fundație în 1943. Numai că Istoria avea alte planuri. Venirea la putere a comuniștilor, combinată cu refuzul lui Fringhian de a muri, schimbă totalmente situația. Odată cu legea naționalizării din 1948, deținerea de aur și de proprietăți devine delict. Scriitorul descrie o imagine halucinantă, care e premonitoare pentru frica, pentru spaima care vor deveni un mod de viață sub comunism: „Pe pavajul din strada Doamnei rămăsese un covor sclipitor de monede de aur, păzit de soldați, la care trecătorii se uitau uluiți” [Vosganian, 2017: 282]. Momentul este marcant pentru Fringhian, care înțelege că întreaga sa lume tocmai s-a prăbușit: „În acel moment, Hartin Fringhian a început să-și trăiască testamentul” [Vosganian, 2017: 283]. Deși sărăcit peste noapte la 75 de ani, Fringhian nu se lasă pradă disperării, pentru că nu e pentru prima oară că viața i s-a schimbat fundamental. Își schimbă, simbolic, testamentul, bunicul Garabet fiind cel care-l ajută, lăsându-și averea, peste care nu mai e stăpân, muncitorilor din fabricile sale. E un gest de revoltă față de răpirea fără drept de apel a unei averi trudite într-o viață de om. E un altfel de naționalizare, decisă de Fringhian, mult mai în acord cu credințele sale. Bătrânul se retrage în munți, alături de rezistența anticomunistă, prilej pentru scriitor de a insera, subtil, un episod din istoria românilor încercați de ororile comunismului: „povestea despre bordeiele lor ascunse, bordeiul bătrânilor și bordeiul tinerilor, despre cum adunaseră arme pentru răzmeriță, despre celelalte pâlcuri de partizani din munții Rodnei, din Făgăraș, din Vâlcea și din Banat, care așteptau semnul să coboare la câmpie toți deodată, atunci când or să vină americanii” [Vosganian, 2017: 291]. Fringhian se retrage, de fapt, din calea Istoriei în iluzie, căci niciunul dintre visurile depănate în fața focului alături de partizani nu se va îndeplini. Felul firesc în care suferința îi apropie pe armeni și pe români este sintetizat de Vosganian în cuvinte simple: „Și, oricum, prea semănau între ei pricinuitoarii de cazne” [Vosganian, 2017: 294]. Odată ce rezistența din munții Vrancei este anihilată, Fringhian, care în continuare se încăpățânează să trăiască, coboară în oraș și se apucă să facă ceea ce știe: comerț. În mod simbolic, Fringhian se întoarce în livada din curtea fabricii sale, acum în proprietatea statului român, și culege nuci. Scena care descrie acest episod e plină de încărcătură emoțională: admonestat de paznic, Fringhian își continuă muncă. Este chemat directorul fabricii, care-l recunoaște pe bătrânul armean și se apleacă să-l ajute să-și umple sacul de nuci. Tensiunea scenei este surprinsă în gesturile încetinite ale celor două personaje. Cuvintele prin care naratorul descrie scena par o materializare a unei camere de filmat care urmărește cu finețe mișcările celor

două personaje: „Vru să fugă, trăgând sacul după el. Celălalt întinse, într-adevăr, mâna, dar nu deasupra umărului, ca să arunce, ci drept înainte și deschise pumnul. În căușul palmei nu erau pietre, cum se temuse bătrânul, ci nuci” [Vosgianian, 2017: 299]. Gestul directorului, fost fochist pe vremea lui Fringhian, păstrează vie speranța în umanitate, singura care contează cu adevărat. După moartea bătrânului, bunicul Garabet citește testamentul prin care Fringhian lasă un miliard de lei fundației sale, Academiei române, Ministerului Instrucțiunii publice în vederea înființării de școli, Uniunii Generale Armene de Binefacere de la Paris. Un miliard de iluzii.

Păstrând linia universalității suferinței, Vosgianian inserează în paginile romanului un episod al revoltei țăranilor români împotriva colectivizării. Este vorba despre satul Vadu Roșca în anul 1949, al cărui exemplu nu este unic în istoria românilor. Episodul este prezentat prin retrospecție, pe baza mărturiilor participanților la acele zile crunte: Vasile Niculiță, Gheorghe Porumboiu, Damian Pătrașcu, Sterian Răducanu, Gheorghe Mocanu. Promotorii colectivizării se împărțeau în două categorii: agitatori și îndrumători. Apariția lor în satul Vadu Roșca a fost privită cu neîncredere, țăranii apărându-și bunurile cu furci și topoare. Nici bățiile, nici arestările nu au potolit setea de libertate a țăranilor care au refuzat colectivizarea, atrăgând atenția lui Nicolae Ceaușescu și a lui Chivu Stoica, autorii morali ai masacrului din sat. Înainte de confruntarea finală, țăranii dansează hora, într-un gest rituali de celebrare a vieții, neștiind că soarta li se va schimba dramatic. Din nou, Vosgianian știe să dozeze efectul emoțional al cuvintelor care alcătuiesc un tablou contrastant, al cărui ton rămâne luminos, în retrospecție: „Ne-am prins în horă, am jucat hora ca de sărbătoare. Dansam și chiuiam dogoriți. A doua zi, jumate dintre noi se târau în țărână, plini de sânge, asurziți de răpăielile mitralierelor, acolo unde moartea nu ne priponise deja” [Vosgianian, 2017: 261-262]. Ceaușescu este adus în planul poveștii în ipostaza de conducător al represiunii. Gestul său este cel care declanșează iadul: tancuri și mitraliere împotriva unor țărani care nu fac altceva decât să-și apere dreptul la viață așa cum o știu ei. Timpul modifică percepția evenimentului; bătrânii adunați în 2005 pentru a povesti ce s-a întâmplat în 1949, sub imperiul trecerii timpului, diminuează perioada de desfășurare a evenimentului: „A ținut doar ca la zece minute, spuneau alții, a fost ca o grindină, ca o răpăială de vară” [Vosgianian, 2017: 267], reducând-o la doar zece minute, poate și din dorința de a nu readuce la lumină durerea acelei zile. Crimă de terorism împotriva puterii de stat – aceasta a fost încadrarea juridică, care i-a smuls din lumea satului pe cei care au supraviețuit măcelului, condamându-i la 15 ani de închisoare. Lista morților există: „opt bărbați, o femeie, Dana lui Radu, și un clopot” [Vosgianian, 2017: 271]. Moartea clopotului reprezintă dispariția credinței că modul lor de viață ar putea fi salvat, anunțând o nouă epocă, pentru care țăranii de la Vadu Roșca nu erau pregătiți. „Toți cu mormânt fără nume, ca și ceilalți morți ai noștri pe care îi pomeneam de 24 aprilie, ziua masacrelor. Dar și fără pomenire, deci cu atât mai singuri”

[Vosgianian, 2017: 271]. Uniți prin suferință, armeni și români s-au regăsit în pomenirile bunicului Garabet, semn că suferința nu cunoaște dimensiune, nici limbă maternă: „Apoi, bunicul a amestecat numele acestea printre ale noastre, înghesuindu-le pe foile de hârtie, dar încăpând totuși, căci morții, mai ales cei fără cruce și fără pomenire, cu trupurile lor subțiate, ocupă mai puțin loc pe lumea aceasta decât cei vii” [Vosgianian, 2017: 272].

Periplul naratorului prin istorie nu poate eluda prezentul. Finalul romanului lasă deschis cercul suferinței, pentru că istoria de o sută de ani de negare a genocidului nu s-a încheiat, prin urmare nici șoaptele nu s-au retras în tăcere. Vocea urii continuă să anime sângele în Trabizonda, acolo unde a început calvarul armenilor: „Acolo, peste exact o sută de ani de la nașterea lui Misak Torlakian avea să vadă lumina zilei, într-o familie turcă, un băiat care, aflat încă la vârsta adolescenței și crescut în numele urii, îl va omorî, la 14 februarie 2007, pe jurnalistul armean Hrant Dink” [Vosgianian, 2017: 521]. E un final, din păcate, lăsat deschis.

Romanul lui Vosgianian optează pentru o versiune umanizată a Istoriei, scopul fiind crearea empatiei, atât de necesară pentru sublimarea suferinței, pentru acel catharsis așteptat de o sută de ani de armeni și încă neatins. Aducând în fața cititorilor povești de viață, personaje vii, cu destine la fel de vii, Vosgianian deschide Cartea Istoriei, transformând cifrele și statisticile în oameni, cu nume și existențe de necontestat. Numele aduse în prim-planul textului sunt o formă de a pune o bornă indestructibilă în calea uitării, căci cel mai mare dușman nu e răzbunarea, ci uitarea. Personajele alese să populeze paginile cărții și, deci, ale Istoriei scrise a neamului său, sunt ipostaze diferite ale spiritului armean, alcătuind o țesătură identitară vie. Setrak Melichian, bunicul matern, e un filosof al sângelui, Garabet Vosgianian, e un filosof al cuvântului – prin urmare, moștenirea lui Vosgianian este de a turna în cuvinte povestea neamului său, de a alcătui un letopiseț al armenilor, din fapte, emoții și aduceri-aminte. Misak Torlakian reprezintă răzbunarea, prima instanță care se așază în calea suferinței, în tentativa de a atenua glasul sângelui. Micael Noradunghian este idealistul, visătorul fără de care neamul nu ar putea continua să spera la o Armenie liberă, într-o lume liberă. Yusuf/Sahag este dovada vie a suferinței, supraviețuitorul trecut prin cele șase cercuri ale infernului din deșertul sirian, demonstrând că dorința de a trăi prevalează asupra suferinței.

Imaginea suferinței transpare în scrierile lui Vosgianian. Cercul suferinței rămâne deschis, atâta vreme cât responsabilitatea istorică nu este asumată. Ceea ce îndepărtează scrierile lui Vosgianian de o tonalitate de lamentație și victimizare este conștientizarea faptului că armenii sunt un pion pe tabla de șah a suferinței, dar nu sunt singurii care au învățat pe pielea lor ce înseamnă suferința. Pledoaria scriitorului este pentru recunoașterea și acceptarea paginilor însângerate ale istoriei, pentru a face ca vina de a fi supraviețuit să se

transforme în responsabilitatea de a da glas suferinței și, astfel, de a rezolva, poate, unele dintre marile probleme ale Istoriei.

Prin vocea lui Vosgianian se aud vocile tuturor armenilor, nedreptățiți de Istorie, căutând în patria cuvintelor să transforme șoapta într-un glas puternic, care să facă cunoscută tragedia armenilor, pentru ca niciodată să nu se mai repete.

Bibliografie

Vosgianian, Varujan, (2017), *Cartea șoaptelor*, Editura Polirom, Iași.

